

Саха Республикатын Таатта улуунун В.И. Ленин аатынан Уолба орто оскуолата

«Аабы дойдутугар айан»

(бырайыак)

Ааптардар: Тааттаулуунун Уолба орто оскуолатын

«Ыллык» алын кылаастар учууталларын МХ

(Э.И. Гаврильева, Ф.Е. Иванова, В.П. Рахлеева, С.П. Рахлеева)

2023 с.

Кыра саастаах үөрэнээччини ааҕааччы буоларга уһуйуу, иитии элбэх сыл устата чочулар, хас да кэрдиистээх ыарахан сорук буолар. Кинини учугэйдик ааҕар, ааҕарын сөбүлүүр диэн сыаналааһын ааҕы техникатын баһылаабыта уонна аахпытын өйдөөбүтэ холбуу этиллэр. Бу – ааҕы бастагы сатабыла, кэлин кылааһы тахсан истэҕин аайы сайдан, уустугуран иһэр. Ааҕы бары көрүнгүн билсиспит, ааҕы дьобуруун баһылаабыт оҕо ситиһиилээхтик үөрэнэр, бигэ тирэхтэнэр. Ол иһин 2017 сылтан «**Ааҕы дойдутугар айан**» бырайыак оностон үлэлиибит.

Проблема:

Оҕо улахан кылааска тахсарыгар ааҕыга интэриэстээх, аахпытын өйдүүр, күннээҕи олоҕор дьону кытта бодоруһууга алтыһынарар буолуохтаах. Хомойуох иһин билинни оҕо төһөнү ааҕара, хайдах ааҕара кинини үөрдүбэт түмүктэрдээх. Араас көрүнгүнээх кэтээн көрүүлэр түмүктэринэн көрдөххө, билинни оҕолор 20-30 сыл анараа өттүнээҕи бэйэлэрин саастыылаахтарыттан ааҕылары аҕыйах, мөлтөх.

Үөрэнээччилэргэ суох:

- Ааҕыга интэриэс;
- Ааҕы туһатын өйдөөһүн;
- Айымньылаахтык ааҕы үөрүүбүтэ.

Ол төрүөтүнэн ааҕыны телевизор, Интернет, гаджеттар баһыылары буолар.

“Ааҕы дойдутугар айан” бырайыак аныгы оҕону иитиигэ сананы, сонуну көрдүүр үлэ биир көрүнгө. Бу үлэни биһиги үөрэнээччи киһи быһыытынан сайдарыгар көдүүстээх буолуо диэн көрөбүт. Оҕону үчүгэйдик ааҕарга эрчийии, өр буолбакка, кылгас кэмнэ, ол гынан баран, сотору-сотору ытыллара улахан суолталаах. Күн аайы кылгас кэмнэ ааҕыга эрчилииһи утумнаахтык ытытар ордук.

Кыра кылаас оҕолоро (7-10 саас) ордук дьэрэкээн элбэх ойуулаах кинигэлэри сэнээрэллэр. Бэйэлэригэр билэр, чугас эйгэлэрин ордук чугастык ылынан ааҕаллар.

Бырайыак сыала:

Кыра кылаас үөрэнээччилэригэр ааҕыны көбүлээһингэ усулуобуйа тэрийии.

Бырайыак сорууга:

- «Таптыбын төрөөбүт Уолбабын» пособие нонүө оҕо ааҕыга интэриэһин көбүлээһин;
- Оҕо туруоруммут соруктарын таба онорорго усулуобуйа тэрийии
- «Ааҕы дойдутугар айан» программа нонүө оҕо айымньылаахтык интэриэһиргээн ааҕытын ситиһии;
- Оҕо төрөппүтүн кытта бииргэ ааҕыларын тэрийии.

Бу программа библиотекары, учууталы, оҕону, төрөппүтү кытта алтыһан үлэлииргэ олобулар.

Үлэбит түмүгүн сабағалааһын:

- толкуйдуур, айар дьобурдара сайдыахтаах;
- аабыга интэриэстэрэ үрдүөхтээх;
- үөрэнээччилэр айар үлэлэрин түмүү;
- Төрөөбүт дойдуларынан киэн туттуохтара, историятын билиэхтэрэ.

Бырайыак хаамыга:

- ▶ Үөрэнээччилэр ааҕар культураларын таһымын кэтээн көрүү түмүгүнэн “Аабы дойдутугар айан” бырайыагы аабы уруктарыгар, кылаас таһынан дьарыктарга киллэри. “Аптаах холбуйачаан”, “Төрөөбүт дойду”, “Тобус төгүл тобо”, “Үнүгэсчээн” диэн кылаас таһынан дьарыктарга ситимнээхтик дьарыктааһын.
- ▶ Оҕо бэйэтэ көрөр-билэр, чугастык ылынар дойдутун туһунан ааҕара ордук тийимтиэ, интэриэстээх буолуо диэн толкуйтан «Таптыбын төрөөбүт Уолбабын» ааҕарга көмө пособиены серияларынан айан таһаардыбыт.
1 чааһа - «Уолба кэрэ-бэлиэ миэстэлэрэ». Төрөөбүт Уолбабыт 12 кэрэ бэлиэ миэстэлэрин, көстүүлэрин хаартыскалара, суруйааччылар, олохтоох автордар суруйууларыттан тиэкистэр, хоһооннор оҕо ааҕар, сангарар, сананы билэр дьобурун сайыннараарга анаан таныллан оноһуллубута.
2 чааһа – «Алаас ааттаах, дойду сурахтаах» диэн 2 чаастаах төрөөбүт Уолбабытыттан араас эйгэҕэ куорсун аннынан тахсыбыт киэн туттар ааспыт кэмнэр уонна билигин Уолбабыт туһа диэн үлэлии-хамсыы сылдыар биир дойдулаахтарбыт, талба талааннаахтарбыт олохторун, үлэлэрин сырдатар пособие оҕо ааҕар, сангарар, сананы билэр дьобурун сайыннараарга анаан оноһуллубута.
3 чааһа – «Быйаннаах төрөөбүт алааһым» - Төрөөбүт Уолбабыт детдомун учуутала С.В. Винокуров суруйбут интэриэһинэй, үөрэтэр сыаллаах Уолбаҕа үүнэр сир астарын туһунан остуоруйаны хаартыскалаан киллэрдит. Бу пособиеҕа үүнэйилэр тустарынан үөрэтэр тылдыттаах.
Бу пособиелар тиэкистэринэн сөптөөхтүк аабыны (читательская грамотность) сайыннараары кылаастарынан араас таһымнаах соруудахтары онордубут.

Холобура: 1 кылааска «Хатын» тизекис соруудахтара

Хатын!...

Хатын киһиэхэ үгүс туһаны биэрэр. Киһи силиһинтэн сэбирдэбэр тийэ туһалаах. Туоһунан эгинэ бэйэлээх иһиттэри уран тарбахтаах иһтэнньэн ийэлэр, эбэлэр тигэллэр. Хатын лабаатынан былах онорон сүөһү аһылыгар тутталлар. Сэбирдэбинэн эмп онороллор. Онтон силиһин төрдүгэр үүнэр удьурхай саамай сыаналаах күндү мас. Удьурхайынан саха уустара быһах угун онороллор.

Элбэх хатын үүммүт сирич чаран диэн ааттыыллар. Хатын чаран иһингэр киһиэхэ сөп –сөрүүн салгын илгийэр. Сэбирдэбин таарыйдахха киһи нэдэһин сымнабыыс сымнабастык таарыйан бигиһир курдук буолар

Хатын айылҕа саамай мааны, кэрэ көстүүлээх маһа.

Суорун Омоллоон “Хатын”

1 соруудах

Хатын туоһуттан тугу онороллор эбитий?

- Иһит;
- Таһас;
- Туттар тэрил.

2 соруудах.

Сэбирдэбэ туох туһалаабый?

- Сүөһүгэ аһылык, эмп;
- Киэргэл;
- Утах.

3 соруудах

Удьурбай диэн туох эбитий? Ханна үүнэрий?

- Умнаһыгар;
- Силиһин төрдүгэр;
- Лабаатыгар.

4 соруудах

Элбэх хатын үүммүт сирич аата:

- Тыа;
- Чаран;
- Ойуур.

5 соруудах

Хатын диэн тыл хас буукубалаабый, дорҕооннобууй?

Холобура: 2 кылааска «Хатын» тизкис соруудахтара

1. Текис хас абзастан турарый?

- а) 2
- б) 3
- в) 4

2. Хатын лабаатын туохха тутталларый?

- а) сүөһү аһылыгар
- б) иһит тигэргэ
- в) эмп онороллор

3. Этиилэри ситэр.

- а) Хатын туоһуттан _____.
- б) Сэбирдэбинэн _____.
- в) Удурхайынан _____.

4. Элбэх хатын үүммүт сирэ:

- а) ойуур
- б) тыа
- в) чаран

1. Маҥнайгы этиини уһул. Сүһүөххэ араар. Сүһүөх арааһын аннынан тарт.

“Кургаан” тизгис соруудахтара (3 кылаас)

Кургаан – нууччаттан киирбит тыл. Саха бэйэтин тылынан – булгунньах.

Бу оскуолаттан күүх дабыдалларыгар куорсун үүннэрэн көппүт сүүһүнэн тыһыынчанан ыччаттар бу кургааны дабайбыт, хатыыскалаабыт, үнкүрүйбүт-күөлэһнийбит аххан сирдэрэ буолар.

Хаһан эрэ былыр-былыр бу да булгунньах чункук, кураанах буолуо эбээт!... Сүүһүнэн сыллар нөнүө өттүлэригэр Саха биһир феодала Аммос баай бу кургаан тулатыгар аар тпэргэни, киэн тэлгэһэни, унаар түптэни сирпээдиптээбэ, тунах ыһыабы ыстахтара. Ити кургаан үрдүнээби аһпатыгар сэлэ чэчири сирпээдиптэхтэрэ, аар баабы кэккэлэттэхтэрэ, толорон сэргэлэри туруордахтара. Ол кэмтэн бу кургаан тулата сэргэхсипдээбэ. Киһитэ-сүөһүтэ элбээтээбэ...

С.В.Винокуров, Уолба детдомун директора.

1 соруулах

Тизгис тинбит бэйһээр:

- Тойоншооһун
- Сэһэн
- Ойуулааһын

2 соруулах

Булгунньах ойуутун бул:

3 соруулах

Этинни салгыы суруй:

_____ кургаан үрдүнээби аһпатыгар _____

_____ сирпээдиптэхтэ, _____

кэккэлэттэхтэрэ, толорон _____ туруордахтара.

4 соруулах

Түптэни хаһан, тугунаан унаарыталларый?

- Кууһаар түстэбинэ
- Ардах түстэбинэ
- Ыһыахха сир туом кэмтэр, салгы саабынан.

5 соруулах

Тизгис бастагы абзаһын сүһүрүккэ арааран суруй.

Кургаан” тизкис сорудахтара (4 кылаас)

1 сорудах. Кургаан диэн тыл суолтатын быһаар. _____
_____
_____

Ханнык тылдытынан туһаммыккын суруй

---

2 сорудах.

- Тизкис тизмэтэ тугуй? _____
_____
- Сурун санаата _____
_____

_____

○ Тизкискэ былаан онор:

○ _____
_____
_____

3 сорудах. Дабыдалларыгар куорсун үүннэрэн көппүт диэн быһаарыгытын сөпкө тал:

- Ситэн-хотон улахан олоххо үктэммит
- Кынат онгостон халлаанга көппүт

4 сорудах. Тыллары быһаарылары кытта холбоо:

Дабайбыт

баай

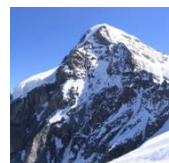
Чэчир

өрө тахсыбыт

Феодал

эдэр хатын

5 сорудах. Кургаан ойуутун бул

Оџо ааџытыгар төрөппүт оруола.

Хайа баџарар төрөппүт ааџыы ньымаларын биллэџинэ, оџото ситиһиилэнэр. Оџо ааџар тэтимин түргэтэтии, тиэкис ис хоһоонун өйдөөһүнэ кини үчүгэйдик үөрэнэригэр, киһи быһыытынан сайдарыгар төһүү күүс буолар. Онтон оџоџо ааџарга интэриэһи көбүтүү дьизэ кэргэнтэн, оџону кытта бииргэ бириэмэ атаарартан саџаланар. Дьизэџэ төрөппүт өттүттэн оџо ааџарын ирдээбэт, хонтуруоллаабат буоллахтарына үлэ түмүгэ мөлтүүр, көдьүүһэ суох буолар. Ону туоратар сыалтан төрөппүттэри бырайыак үлэтигэр ыкса кыттыһыннарабыт. Төрөппүттэргэ анаан араас лекторийдары, сүбэлэри, консультациялары ыытабыт. Библиотеканы кытта ситимнээх үлэни ыытабыт.

Төрөппүттэр “Таптыбын төрөөбүт Уолбабын” ааџарга көмө пособие сериятын барытын атыылаһан оџолорун хааччыйаллар.

Нэһилиэк, оскуола иһинэн ааџыы тула ыытыллар бырайыактарга төһүү тирэх буолаллар. “Дьизэ кэргэн библиотеката”, “Биир кинигэ музейа”, “Дьизэ кэргэн ытык кинигэтэ”, дьизэ кэргэнинэн ааџыы конкурстара о.д.а. ыытыллаллар.

Бу бырайыакпыт сүннүүнэн “Уолба ааџар” диэн нэһилиэкпит улахан бырайыагар кыттыы төрөппүт быһаччы өйөбүлүнэн ыытыллар.

Үлэбит түмүгүнэн көрдөххө:

- толкуйдуур, айар дьөџурдара сайдар;
- ааџыыга интэриэстэрэ үрдээн иһэр;
- үөрэнээччилэр айар үлэлэрэ түмүлүннэ;
- Төрөөбүт дойдуларын историятын биллилэр, киэн тутталлар.

Алын сүһүөх оскуоланы бүтэрэр үөрэнээччи ааџыы бары көрүнгүнүн (тэтим, таба, хоһоонноох, өйдөбүллээх) ситиспит, ааџыыны лапа баһылаабыт, атын предметтэргэ ситиһиилээхтик үөрэнэр буоллаџына орто сүһүөх оскуолаџа бэлэм буолар. Бу биһиги бырайыакпыт сүрүн сыала, соруга.